

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده الهیات

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته الهیات گرایش تاریخ و تمدن ملل اسلامی

عنوان :

بررسی تطبیقی راههای حمایت مردمی در جنگ‌های صدر
اسلام (از آغاز تا ابتدای عصر اموی) با جنگ ۸ ساله ایران و
عراق

استادان راهنما :

دکتر زهرا ربانی
دکتر اصغر قائدان

دانشجو :

وجیهه ارباب

اسفند ماه ۱۳۹۰

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق
به دانشگاه الزهراء است.

چکیده:

پس از شکل گیری حکومت اسلامی در مدینه و مهاجرت مسلمانان بدانجا، حکومت اسلامی در برابر مشرکانی قرار گرفت که تهدیدی جدی برای مسلمانان محسوب می شدند. پس از نزول آیه جهاد که مسلمانان را به مقابله با مشرکان مکلف کرد، فراهم نمودن تدارکات سپاه و لوازم مورد نیاز رزمندگان از موضوعات قابل توجه مسلمانان به حساب می آمد. در این میان نقش مردم در تأمین نیازهای رزمندگان و تجهیز آنان در قالب فعالیتهای مختلف مادی و معنوی امری مهم تلقی می شد. پس از گذشت بیش از چهارده قرن و با شکل گیری حکومت اسلامی در ایران و رویارویی این کشور با عراق، در جنگی هشت ساله حمایت های مردمی ملت ایران از رزمندگان در زمینه گوناگون مشاهده شد که به نظر می رسد در شیوه های حمایت مردم میان دو جامعه صدر اسلام و ایران در دوران جنگ ۸ ساله با عراق شباهتها و در عین حال تفاوتی وجود داشته باشد، که این تفاوتها تا حدی به دلیل تغییر در انگیزه ها میان مردم در دو جامعه مورد نظر است. انگیزه هایی از قبیل غنیمت جویی و حس خویشاوندی با فرمانده و رهبر جامعه اسلامی که در دوره صدر اسلام مشاهده شد ولی در جامعه اسلامی ایران و در جریان جنگ با عراق وجود نداشت و یا بسیار کم رنگ تر بود. شباهتها میان حمایت های مردمی از جنگ در قالب دو جامعه مواردی مثل اهدای اموال و وجوه نقدی، تأمین خوراک و پوشاک، خدمات پزشکی و امداد و تشویق افراد به شرکت در جنگ می باشد.

کلمات کلیدی: حمایت مردمی، نبرد، صدر اسلام، نبرد ۸ ساله ایران و عراق

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
د.....	مقدمه
فصل اول : کلیات پژوهش	
۲.....	طرح مسأله
۴.....	۱- سؤالات پژوهش
۵.....	۲- فرضیه‌ها
۵.....	۳- پیشینه موضوع
۷.....	۴- معرفی و نقد منابع
۹.....	۵- روش تحقیق
۹.....	۶- شرح مفاهیم کلیدی
فصل دوم : حمایت‌های مادی مردم در جنگ‌های صدر اسلام	
۱۳.....	۱- اموال و وجوه نقدی
۱۸.....	۲- تجهیزات و تسلیحات
۲۴.....	۳- تغذیه، آب و پوشاک
۳۰.....	۴- پزشکی و امداد پزشکی
۳۳.....	۵- بسیج نیروی انسانی
فصل سوم : حمایت‌های معنوی مردم در جنگ‌های صدر اسلام	
۴۴.....	۱- ترغیب و تشویق به جنگ
۴۷.....	۲- تبلیغات
۵۰.....	۳- تقویت روحیه جنگی
۵۱.....	۳-۱ رجز
۵۲.....	۳-۲ شعر و ادبیات حماسی
۵۶.....	۴- بزرگداشت شهدا
۵۸.....	۵- تکریم خانواده‌های رزمندگان و شهدا

فصل چهارم : حمایت‌های مادی مردم ایران در جنگ ایران و عراق

- ۱- اموال و وجوه نقدی ۶۲
- ۲- تجهیزات و تسلیحات ۶۵
- ۳- نیروی انسانی ۶۹
- ۳-۱- شرکت نیروی انسانی در عملیات نظامی ۷۰
- ۳-۲- شرکت نیروی انسانی در عملیات پشتیبانی ۷۵
- ۴- تأمین تغذیه، آب و پوشاک ۷۷
- ۵- پزشکی و امداد پزشکی ۸۰

فصل پنجم : حمایت‌های معنوی مردم ایران در جنگ ایران و عراق

- ۱- ترغیب و تشویق به جنگ ۸۵
- ۱-۱- نقش زنان ۸۶
- ۲- تبلیغات ۸۸
- ۲-۱- نقش هنر و تأثیر آن در جنگ ۸۹
- ۲-۲- نقش رسانه و مطبوعات ۹۰
- ۲-۳- نقش شعر ۹۳
- ۳- بزرگداشت شهدا ۹۶
- ۴- حمایت از خانواده‌های رزمندگان و شهداء ۹۸

فصل ششم : بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های دو دوره

- ۱- شباهتها ۱۰۲
- ۱-۱- اموال و وجوه نقدی ۱۰۲
- ۲-۱- تجهیزات و تسلیحات ۱۰۴
- ۳-۱- نیروی انسانی ۱۰۶
- ۴-۱- تأمین تغذیه، آب و پوشاک ۱۰۸
- ۵-۱- پزشکی و امداد پزشکی ۱۱۱
- ۶-۱- ترغیب و تشویق به جنگ ۱۱۲
- ۷-۱- تبلیغات ۱۱۴
- ۸-۱- شعر و ادبیات حماسی ۱۱۵

۱۱۹	۹-۱- بزرگداشت شهدا
۱۲۱	۱۰-۱- تکریم خانواده‌های رزمندگان و شهداء
۱۲۲	۲- تفاوتها
۱۲۲	۱-۲- اموال و وجوه نقدی
۱۲۳	۲-۲- تسلیحات و تجهیزات
۱۲۶	۳-۲- نیروی انسانی
۱۲۸	۴-۲: تغذیه، آب و پوشاک
۱۳۱	۵-۲- پزشکی و امداد پزشکی
۱۳۴	۶-۲- ترغیب و تشویق به جنگ
۱۳۷	۷-۲- تبلیغات
۱۴۰	۸-۲- بزرگداشت شهدا
۱۴۱	۹-۲- تکریم خانواده‌های رزمنده و شهداء
۱۴۳	نتیجه
۱۴۵	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه:

جنگ در یک نگاه شاید خشن ترین واقعه تاریخ در تمام دورانها باشد. صرف نظر از انگیزه ها و اهدافی که باعث درگیری بین دو طرف می شوند، ضررها و خسارتهای جانی و مالی، حس تنفر از جنگ را در وجود هر انسانی شعله ور می کند. آنچه باعث شد موضوع این پژوهش به جنگ اختصاص یابد، بررسی لایه های پنهان جنگ و پیامدهای آن برای مردم است که بیشترین عواقب جنگ نیز متوجه آنها خواهد بود. این پرسش بسیار تأمل بر انگیز است که اگر مردم موافق اهداف جنگ باشند چه اقداماتی در جهت پیشبرد این اهداف انجام خواهند داد؟ در مرحله بعد کنار هم قراردادن دو جامعه اسلامی صدر اسلام و جامعه ایران در جریان جنگ ۸ ساله با عراق که از نظر زمانی و مکانی متفاوت هستند و بررسی شباهتها و تفاوتهای میان حمایت های مردمی از جنگ در این دو جامعه مورد نظر بود که در نهایت به انتخاب موضوع پژوهش حاضر انجامید؛ که وجود تفاوتهای زمانی و مکانی مذکور مشکلاتی برای مقایسه تطبیقی دودوره به همراه داشت. مهم ترین مسأله ای که باعث شد مقایسه این دو جامعه موضوع پژوهش قرارگیرد شکل گیری یک حکومت اسلامی پس از گذشت بیش از چهارده قرن از ظهور اسلام در سرزمینی خارج از محدوده شبه جزیره عربستان بود. اگر چه مردم ایران سابقه پیوستن به دین اسلام را از مدتها قبل داشتند شکل گیری حکومتی اسلامی که با تلاش عموم مردم جامعه صورت پذیرفت، مارا برآن داشت که با در نظر گرفتن یک موقعیت بحرانی مانند جنگ، به مقایسه اقداماتی که مردم در جهت پیشبرد اهداف جنگ در دو جامعه اسلامی پردازیم.

در این بین، وجود تفاوتهای زمانی و مکانی مذکور مشکلاتی برای مقایسه تطبیقی دودوره به همراه داشت. عدم انتشار اسناد مربوط به جنگ ایران و عراق به این دلیل که مدت زمان زیادی از پایان جنگ نمی گذرد و دشواری دسترسی به منابع منتشر نشده که در آرشیو مراکز مثل سپاه پاسداران، بنیاد شهید و مرکز تحقیقات جنگ نگهداری می شوند. عدم امکان مصاحبه با فرماندهان و سرداران جنگ نیز بخش دیگری از مشکلات پژوهش در زمینه ی جنگ ایران و

عراق است و نیز عدم ثبت بسیاری از کمکهای مردمی که به صورت عمومی جمع آوری و به جبهه ها ارسال شده‌اند، به دشواری کار می‌افزود. در بخش مربوط به تاریخ اسلام، خصوصاً عصر فتوح و در منابع مربوط به آن، مطالب به صورت نسبتاً کلی بیان شده و می‌توان گفت به جزئیات به ندرت اشاره شده است و برای بررسی بیشتر به منابعی که در زمینه ی اموال نوشته شده اند مراجعه شد. این در حالی است که در زمان پیامبر (ص) هرچند مطالب بیشتری در دست است ولی منابع محدودی به ذکر جزئیات پشتیبانی مردم در جنگ ها پرداخته اند و مطالعه ی کتب متعدد سیره و مغازی به جز تعداد محدودی از آنها که اشارات کوتاهی داشتند مؤثر واقع نشد.

حاصل بررسی ها در موضوع مورد پژوهش در شش فصل ارائه گردیده است، که در فصل اول به ذکر کلیات پرداخته شده است و در فصل دوم کمکها و حمایتهای مادی مردم در صدر اسلام در پنج بخش مورد بررسی قرار گرفته است که عبارتند از خوراک و پوشاک، پزشکی و امداد، تأمین نیروی انسانی، تسلیحات و تجهیزات و اموال و وجوه نقدی فصل سوم به کمکها و حمایتهای معنوی مردم در صدر اسلام اختصاص یافته است و در پنج بخش تبلیغات، روحیه جنگی، ادبیات حماسی، بزرگداشت شهدا و تکریم خانواده های رزمندگان و شهدا به این مهم پرداخته شده است. در قسمت روحیه جنگی، به رجز نیز اشاره شده است و شعر نیز در بخش تبلیغات مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم و پنجم به ترتیب به حمایتهای مادی و معنوی مردم ایران در جنگ ایران و عراق پرداخته است با این تفاوت که بخش نیروی انسانی در دو قسمت رزمی و پشتیبانی مورد بحث قرار گرفته است. در نهایت فصل ششم شباهت ها و تفاوت های موجود بین دو دوره را بررسی کرده است.

فصل اول :

کلیات پژوهش

طرح مسأله

جهاد از واجبات مهم اسلام و در کنار عباداتی چون نماز، روزه، خمس، زکات، حج، امر به معروف و نهی از منکر آمده است. از این رو از منظر اندیشه نظامی، "جهاد" یکی از عناصر و ارکان اساسی و مهم در مکتب اسلام و از طرحهای خاص این مکتب به شمار میرود. بنابراین پرداختن به آن به عنوان عنصری مهم از عناصر تفکر دفاعی در اسلام امری مهم و تعیین کننده است. دفاع و جهاد نیاز به آمادگی رزمی و دفاعی دارد و آمادگی رزمی از برنامه های مهم اندیشه های دفاعی، نظامی و راهبردی در مکتب اسلام است که هم در قرآن و هم در سنت با ظرافت و دقت خاصی مورد توجه قرار گرفته است. در آیه ۶۰ سوره انفال چنین آمده است:

" واعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط الخيل ترهبون به عدو الله و عدوكم
وآخرين من دونهم لا تعلمونهم الله يعلمهم "

یعنی: " در برابر آنان [دشمنان] هر آنچه که در توان دارید، از نیرو و اسب های ورزیده (مرکب و امکانات جابه جایی و تحرک) آماده سازید تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خود را بترسانید و نیز کسانی را جز آنان که نمی شناسید ولی خداوند آنها را می شناسد بترسانید،
[و از نبرد باز دارید]

بنابراین تأکید و دستور اسلام به مشارکت مسلمانان در تأمین ابزارهای جنگ، لزوم این مطلب را می رساند. هنگام جنگ، بحران ها و مشکلات اقتصادی بیشتر در زمینه ذخایر مالی و

خواروبار و نیازهای تدارکاتی بروز می کند، بنابراین اهمیت تأمین بسیاری از نیازمندی ها و آماده سازی ها پیش از ورود به صحنه نبرد آشکار می شود. منابع ذخیره شده نه تنها در امر تجهیز و پشتیبانی رزمندگان، بلکه در راه تأمین مشکلات افراد جامعه نیز بکار میرود. بنابراین عدم وجود منابع کافی در خلال جنگ تأثیر منفی بر روی نیروهای رزمنده خواهد گذاشت و این تأثیر نتیجه جنگ را نیز تحت الشعاع خود قرار خواهد داد. زیرا علاوه بر مردم عادی، نیروهای مسلح نیز به این منابع تدارکاتی نیاز شدیدی دارند. در اینجا اهمیت جهاد مالی آشکار می شود، زیرا همه افرادی که توانایی جهاد مالی و انفاق بخشی از اموال خود دارند، در چنین مواقعی می توانند از بروز تنش و بحران های اقتصادی جلوگیری و چاله های اجتماعی و اقتصادی را پر کنند. پیامبر اکرم (ص) در این زمینه فرمودند: هر کس از جهاد بترسد، باید مردی را که در راه خدا جهاد می کند، کمک مالی رساند. اگر مجاهد در راه خدا با مال شخص دیگری تجهیز شود، فضیلت جهاد از آن رزمنده و فضیلت و ثواب خرج کردن در راه خدا از آن تجهیزکننده است، هر دو کار فضیلت و ثواب دارد، اما جانبازی در راه خدا، از صرف پول برتر است.^۱

در عصر حاضر علمای اسلامی در ضرورت و اهمیت دفاع از حریم جامعه اسلامی در برابر تجاوزات بیگانگان سفارشات زیادی کرده اند، امام خمینی (ره) در جریان جنگ ایران و عراق طی سخنان خود با اشاره به این مطلب فرمودند: "اگر دشمن به شهرها و مرزهای مسلمانان هجوم آورد، دفاع در برابر این حمله به هر وسیله ای ممکن باشد، واجب است، خواه با جان یا مال."^۲

فرایند آمادگی، فقط آمادگی عناصر رزمنده و نیروهای مسلح را در بر نمی گیرد، بلکه همه مردم را به هر شکلی که در امر جهاد شرکت می کنند، شامل میشود. چرا که رزمنده مسلمان

۱. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۸۵، چاپ دوم، ج ۲، ص

۲. امام خمینی (ره)، تحریر الوسیله، تهران، دارالکتب العلمیه، بی تا، ج ۱، ص ۴۸۵

زمانی می تواند با گامهایی استوار و خیالی راحت در عرصه کارزار مشارکت کند که پیرمردان، زنان و حتی کودکان در پشت صحنه نبرد با دشمن به شکل یک جبهه داخلی نیرومند و مستحکم او را حمایت و پشتیبانی کنند، که این پشتیبانی و کمک های داوطلبانه، به صورت یک عنصر کارآمد برای پیشبرد اهداف جنگ ظهور می کند چرا که دولتها معمولاً به تنهایی از عهده مخارج و هزینه های جنگ بر نمی آیند. بنابراین کمکهای مردمی به عنوان یکی از فرایندهای حمایت از حکومتها همواره مورد توجه بوده است. در این پژوهش به مقایسه شیوه های حمایت مردمی در جنگ های صدر اسلام و جنگ ایران و عراق می پردازیم.

۱- سوالات پژوهش

۱-۱ سوال اصلی:

ابعاد مشارکت مردم در پشتیبانی از رزمندگان در جنگ های صدر اسلام چه بوده و چه تمایز آن با حمایت مردمی ملت ایران در جنگ هشت ساله ایران و عراق چیست؟

۱-۲ سوالات فرعی:

شیوه ها و روشهای حمایتهای مادی و معنوی مردم در جنگ های صدر اسلام چه بوده است؟

حمایت های مادی و معنوی مردم در جنگ های صدر اسلام تا چه میزان تأثیر گذار بوده است؟

شیوه ها و روشهای پشتیبانی مردم ایران از رزمندگان در جنگ ایران و عراق چگونه بوده است؟

۲- فرضیه‌ها

- مشارکت مردم در پشتیبانی از رزمندگان در جنگ‌های صدر اسلام در ابعاد گوناگون مادی و معنوی به اشکال مختلف خدماتی، فرهنگی و مالی صورت گرفته است و وجه تمایز آن با حمایت مردم ایران از رزمندگان در جنگ هشت ساله ایران و عراق در عرصه‌های مختلف پشتیبانی مثل تبلیغات، خدمات پزشکی و امداد و پشتیبانی از خانواده‌های رزمندگان است.
- مهم‌ترین شیوه‌های حمایت‌های مادی و معنوی مردم در جنگ‌های صدر اسلام در قالب تجهیز رزمندگان، خدمات امدادی، تأمین تغذیه و تشویق رزمندگان بوده است.
- حمایت‌های مادی و معنوی مردم در صدر اسلام در قالب تجهیز رزمندگان داوطلب برای شرکت در نبرد و تشویق افراد برای حضور در صحنه جنگ تأثیر زیادی داشته است.
- پشتیبانی مردم ایران از رزمندگان به شیوه‌های گوناگون از جمله اهدای اموال و وجوه نقدی، استفاده از هنرهای گوناگون برای ترغیب رزمندگان به شرکت در جنگ و بزرگداشت مقام شهداء و تبلیغات صورت گرفته است.

۳- پیشینه موضوع

در رابطه با جنگ‌های صدر اسلام و همچنین به صورت کلی در مورد دفاع، پژوهش‌های متعددی انجام شده است. نویسندگان عرب‌زبانی چون بسام العسلی کتابی تحت عنوان فن الحرب الاسلامی دارد که در آن علاوه بر بررسی تاکتیک‌های رزمی به کار رفته در نبردهای صدر اسلام اشاراتی نیز به مشارکت مردم در جنگ داشته است، هم‌چنین دیوان الجند اثر عبد العزیز السلومی تا حدودی به بحث دفاع پرداخته است. در این میان کتاب مدیریت نظامی پیامبر (ص) در نبردها نوشته‌ی ضاهر و تر اشاره‌ی دقیق‌تری به مشارکت مردم در جنگ داشته است. کتاب دکتر قائدان با عنوان سازماندهی نظامی و سازمان رزم و تحولات آن در تاریخ اسلام در بخش‌هایی چون تأمین نیروی انسانی در جنگ‌های صدر اسلام و عوامل مشارکت افراد مختلف در نبردها مطالب در خور

توجهی دارد. کتاب پشتیبانی نظامی در سپاه‌های صدر اسلام و سیر تحول و تطور آن نوشته‌ی دکتر رجبی که راه‌های تأمین تدارکات لشکر اسلامی را از صدر اسلام تا پایان زمان حیات امام حسین علیه السلام مورد بررسی قرار داده است، اشاراتی نیز به حضور و پشتیبانی مردم در جنگ دارد. در این میان پژوهشی که به طور تفصیلی به انواع کمکها و حمایت‌های مادی و معنوی مسلمانان صدر اسلام پرداخته باشد انجام نشده است.

هم‌چنین دکتر رادمنش در کتاب تاکتیک‌های جنگی پیامبر اسلام (ص) ضمن بیان اهمیت حضور مسلمانان در صحنه‌ی جنگ با دشمن و بیان آیات و روایات متعدد که به ضرورت جنگ در برابر دشمن می‌پردازد، اقداماتی را که پیامبر (ص) در جهت پیروزی در جنگ به کار می‌بست برمی‌شمرد و در این میان به طور غیرمستقیم، به پشتیبانی معنوی مسلمانان در جنگها نیز به صورت گذرا اشاره می‌کند.

هم‌چنین پژوهشهای زیادی در زمینه‌ی دفاع مقدس در قالب موضوعات گوناگون انجام شده است. در این میان آثار متعددی در قالب موضوعات مختلف به حمایت‌های مردمی در جنگ اشاره کرده‌اند، نمونه‌ی آن عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس اثر پژوهشگرده تحقیقات اسلامی است که در دو جلد ضمن بررسی ابعاد مختلف جنگ به نقش مردم در دفاع مقدس و حضور اقشار مختلف پرداخته است. مجموعه‌ی منظومه زینبیه حضور مؤثر بانوان در عرصه‌های مختلف دفاع مقدس را برشمرده است. همچنین سایت‌های زیادی در زمینه‌ی دفاع مقدس وجود دارد که قابلیت جستجوی موضوعات مختلف مرتبط با دفاع مقدس را دارند. ساجد، سایت جامع دفاع مقدس نمونه‌ای از آنهاست، که علی‌رغم این که اطلاعات جامعی در زمینه‌ی جنگ ایران و عراق به دست می‌دهد، در زمینه‌ی پشتیبانی مردمی اطلاعات زیادی در اختیار ندارد. کتابهای مجموعه خاطراتی که حاوی گفته‌های رزمندگان حاضر در جنگ است نیز به طور اجمالی به حضور اقشار مختلف مردم در جنگ و پشتیبانی‌های مردمی اشاره کرده‌اند اما هدف از نگارش آنها انعکاس پشتیبانی‌های مردمی نبوده است. مجموعه کتابهای نیمه‌پنهان ماه که از طرف انتشارات شهید آوینی

تدوین شده‌اند از جمله آنهاست، هم‌چنین مجموعه چند جلدی روزشمار جنگ ایران و عراق که مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران اقدام به نشر آن کرده است. از جمله آثاری از این دست است.

آنچه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته که آن را از آثار قبلی متمایز می‌کند اشاره‌ی مستقیم مطالب به حمایت‌های مردمی است و بررسی ابعاد گوناگون آن در دو بخش مادی و معنوی که هرکدام در چندین قسمت به تفصیل شرح داده شده است. سپس به مقایسه‌ی آن با شیوه‌های حمایت‌های مردمی در جنگ ایران و عراق پرداخته شده است.

۴- معرفی و نقد منابع

در تدوین این پژوهش منابع متعدد مربوط به وقایع دوران صدر اسلام مطالعه و بررسی شده است در برخی منابع هیچ نکته‌ای در خصوص پشتیبانی نظامی وجود ندارد و از بعضی، به ندرت مواردی به دست می‌آید. مهم‌ترین منابعی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است:

- کتب مغازی:

اصلی‌ترین منبع برای پژوهش در زمینه‌ی تاریخ جنگها کتب مغازی هستند، که نمونه‌ی آن کتاب مغازی نوشته واقدی است که منبع اصلی این پژوهش برای جنگهای زمان پیامبر (ص) است؛ اگرچه همان‌طور که از نام این کتاب برمی‌آید در رابطه با جنگهاست، اما تنها به توصیف صحنه‌های نبرد و چگونگی برخورد دو طرف درگیر اشاره کرده است و به تفصیل درباره‌ی پشتیبانی مردم و اقداماتی که در جهت پیشبرد اهداف جنگ انجام شده است سخن نگفته است به هر حال در زمینه‌ی تأمین نیروی انسانی و خوراک و پوشاک هم‌چنین امدادسانی در جنگ‌های پیامبر (ص) اطلاعات خوبی به دست می‌دهد.

- کتب سیره:

این کتابها که به شرح زندگانی پیامبر (ص) اختصاص دارد، در بخش زندگانی پیامبر (ص) پس از هجرت به جنگها نیز اشاره کرده است، در این نوع کتابها بیشتر به سیره و روش پیامبر (ص) تأکید شده است و در قسمت‌های مربوط به سفارش پیامبر (ص) به مردم برای پشتیبانی رزمندگان و ترغیب و تشویق مردم به جنگ و اقدامات تبلیغاتی پیامبر (ص) نکات مفیدی دارد کتاب سیره النبویه ابن هشام از مهم‌ترین کتابهای این بخش است.

- تواریخ عمومی:

هرچند این دسته از کتابها به طور کلی به شرح وقایع پرداخته‌اند و شرح حوادث به تفصیل در آنها نیامده ولی اشارات آنها به وقایع متعدد و نوعی یادآوری برای مراجعه به کتب تخصصی موردنظر و بررسی بیشتر واقعه مورد بررسی به صورت تفصیلی است. از جمله این کتابها تاریخ طبری، تاریخ یعقوبی و الکامل ابن اثیر می‌باشد.

- کتب فتوح

مهم‌ترین و اصلی‌ترین منابع برای بررسی جنگها پس از پیامبر (ص) و عصر خلفای راشدین، کتابهای فتوح است؛ که اطلاعات خوبی در مورد جنگها در دوره‌ی خلفای راشدین که به عصر فتوح نیز معروف است به دست می‌دهد. از جمله‌ی این کتابها فتوح الشام واقدی، فتوح ابن اعثم، فتوح البلدان بلاذری و همچنین فتوح مصر و اخبارها از ابن عبد الحکم است، که هرچند فتوح را به خوبی شرح داده‌اند اما برای بررسی منابع مالی برای تأمین تدارکات لشکر که حمایت‌های مادی مردمی نیز بخشی از آن است اطلاعات کافی ندارد.

- کتب خراج:

همان‌طور که گفته شده برای بررسی منابع مالی برای تأمین تدارکات لشکر نیاز به بررسی کتب دیگری بود. به این منظور کتاب الخراج ابو یوسف و الاموال قاسم بن السلام در کنار دیگر منابع مورد بررسی قرار گرفت، در بخشهایی از کتاب آیین حکمرانی ماوردی نیز به نحوه‌ی تأمین مخارج لشکر اشاراتی شده است.

۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش تاریخی - توصیفی است، و اطلاعات لازم در آن به صورت کتابخانه‌ای گردآورده است. برای گردآوری اطلاعات در این روش از شیوه فیش‌برداری و نسخه‌برداری استفاده شده است.

۶- شرح مفاهیم کلیدی

جنگ^۱ جدال و قتال^۲، عبارت است از نبردی پیگیر و خستگی‌ناپذیر میان موجودات، نبرد گروهی دو جمعیت، برای تأمین منافع هرچه بیشترشان که می‌تواند از هردست باشد، اعم از منافع اقتصادی، سیاسی یا غرور ملی^۳. منظور ما نبرد میان مسلمانان و دشمنان اسلام است، که قصد ضربه زدن به منافع اسلام و مسلمین را دارند.

تبلیغات^۴: جمع تبلیغ و به معنی رسانیدن عقاید دینی یا غیر آنها با وسایل ممکن است؛ و نیز تحت تأثیر قرار دادن فرد یا جمعیتی که از راه‌های مختلف بتوان به آنها در زمینه‌ای که لازم است ایده یا اندیشه‌ی بخصوصی را القا کرد و یا اعتقاداتشان را تغییر داد.^۵ و منظور ما آگاه ساختن مردم برای شرکت در جنگ و سوق دادن آنها به طرف هدف موردنظر که پشتیبانی و شرکت در جنگ با وسایل و ابزار موجود است.

^۱. war

^۲. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، چاپ اول، جلد پنجم، ص ۶۹۱۸.

^۳. فرهیخته، شمس الدین، فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات سیاسی، حقوقی، تهران، انتشارات زرین، ۱۳۷۷، چاپ یکم، ص ۳۳۲.

^۴. Propaganda

^۵. فرهیخته، ص ۲۷۲.

حمایت: پشتیبانی کردن، نگهداشتن^۱. و منظور ما کلیه اقداماتی است که مردم به منظور پشتیبانی رزمندگان در جنگ انجام داده‌اند.

تجهیزات: جمع تجهیز و به معنی سازوبرگ و وسایل کار و کارزار^۲. و منظور ما کلیه وسایل و ابزاری است که یک رزمنده در میدان جنگ بدان نیاز دارد.

تسلیحات: جمع تسلیح است و تسلیح به معنی کسی را سلاح پوشانیدن^۳. و منظور ما تأمین کلیه سلاحهایی است که یک رزمنده در میدان جنگ برای دفاع از خود به کار می‌برد اعم از سلاح گرم و سرد.

۱. دهخدا، جلد ششم، ص ۸۰۷۷

۲. همو، جلد چهارم، ص ۵۶۵۴.

۳. همو، ص ۵۸۹۰.

فصل دوم :

**حمایت‌های مادی
مردم در جنگ‌های
صدر اسلام**